

ХРИСТО КОЛАРОВ (Велико Търново)

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ДИПЛОМАТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА ВТОРАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА С ИТАЛИАНСКИТЕ ГРАДОВЕ ПРЕЗ XIV В.

Външнополитическата обстановка на Втората българска държава в средата и втората половина на XIV в. е била много усложнена. Тя е пряк резултат на политиката ѝ в предходното столетие, предопределена и зависима от пресичането интересите на редица феодални владетели и държави на Балканския полуостров. Освен традиционния вековен двубой със стария опонент за политическо надмощие — Византия, България трябвало да има пред вид и претенциите, и възможностите на Унгария и Сърбия. Оформили се два невралгични пункта, където най-често се сблъсквали интересите и войските на балканските страни: българският северозапад (Белградската, Браничевската и Видинската област) и македонските земи. Нещата се усложнили от съществуването и съответно намесата на Латинската империя (1204—1261) в горните политически конфликти. Почти през цялата втора половина на XIII в. върху България висяла татарската заплаха от завладяване, която през последните две десетилетия приела значението на татарска хегемония и над Балканите. Едва била отстранена опасността от татарите, когато през новия XIV в. българските земи били заплашени от най-страшния за тях нашественик през цялото средновековие — османската завоевателна вълна, която до края на царуването на Иван Александър (1331—1371) набирала сили и военен потенциал, за да се изсипе унищожително след това и само за дваайсетина години да прекрати политическата самостоятелност на феодална България.

В общи линии в такава обстановка Втората българска държава осъществявала своите външнополитически връзки и отношения със съседни и далечни страни и народи. Те се изразяват в многобройни и различни по характер и значение преговори, мирни договори, междудинастични бракове, включване във военнополитически съюзи и коалиции и пр. Трябва да признаем, че тяхното най-подробно възстановяване в смисъл не само на самоцелна хронология и фактология, а с цел да се намери най-точно международно положение и значение на средновековната българска държава

на политическата карта на Балканите и Европа е все още дълг на нашата историопис.¹

И така от тази обща и благодатна тема ние ще спрем вниманието си върху дипломатическите отношения на България с италианските градо-държави Венеция и Генуа. Този избор не е в никакъв случай израз на предпочитание, а опит да се каже нещо повече по този въпрос. При това оскъдността на историческия материал ни принуждава да се ограничим предимно за десетилетията от средата и втората половина на XIV в. Нека да отбележим предварително, че нас ни интересува не последователността в установяването, а регламента на тези отношения.

Тези отношения не бива да се разбират като резултат на официално безразборно разменяне на дипломатически представителства. Несъмнено те са предположени и предшествувани в началото от отделни контакти, за да се превърнат по-късно в традиционни търговски контакти и отношения. Те определят и широкия диапазон във външната търговия на нашата страна през средновековието, както и нейния дял в средиземноморския стопански обмен, който ѝ отрежда място не само на посредник, а и на непосредствен активен партньор с най-изявените търговски фактори по това време — италианските градове Венеция и Генуа.²

Италианските търговци се настанили трайно в черноморската търговия през XIII в., като пренесли и по тези брегове вековното си морско и търговско съперничество от Средиземно море. Може да се каже, че именно стремежът за доминиране в черноморските пристанища раздухал старото съперничество между Венеция и Генуа. Византия и България, господари на тези земи, по естествен път влезли в основните насоки на политическите действия на Венеция и Генуа: обещания, договори, организиране на коалиции — с една дума, стремеж да се спечели доверието, да се получи с всички средства разрешението за свободен и гарантиран обмен и най-вече да се вземе преднина в предпочитанията на тези балкански държави. Последният лайтмотив във външнополитическите действия на Венеция и Генуа обаче е трябвало да бъде съобразен и с желанията на България и Византия, които съвсем не били само обект в тази търговия. В едно наше изследване за развоя на търговското съперничество между Венеция и Генуа на Балканите достигнахме до поддържаните и сега изводи при определението на преимуществата на италианските градове.³ В пределите на византийското черноморско крайбрежие Генуа взела категорична преднина пред Венеция след 1261 г., когато византийските василевси се завърнали на Константинополския си престол. Тъй като този акт на никейците по прогонването на латинците от византийската столица бил извършен и с помощта на Генуа, генуезките търговци получили предпочитанието на империята в черноморската търговия. Наложило се Венеция да плати за старите си грехове спрямо Византия — постоянния ѝ стремеж да я елиминира от левантийската търговия и най-вече заради уелото ѝ диригентство при из-

¹ За периода на Втората българска държава и при това само до 1280 г. си остава направеното от В. З л а т а р с к и. История на българската държава през средните векове. Т. II—III. С., 1973—1974.

² Срв. за обсега на търговския обмен на България през XII—XIV в. Х р. К о л а р о в. Към въпроса за външнотърговските връзки на България през XII—XIV в. — Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, т. VIII, 1970/71, кн. 2, с. 133—158.

³ Пак там, с. 142 и сл.

меняне маршрута на кръстоносците от Четвъртия кръстоносен поход, който, както е известно, завърши с превземането от рицарите на византийската столица през 1204 г. Естествено било да се очаква по времето на съществуването на Латинската империя Венеция да държи и понтийската търговия. Но след 1261 г. предприемчивите генуезци побързали да укрепят колониите си в Константинопол — Пера и Галата, а и да основат нови свои фактории по бреговете на Черно море. Към края на XIII в. Генуа напълно спечелила търговския двубой с Венеция: в 1296 г. генуезката флота разгромила венецианската при Курцола.

Началото на XIV в. за България (управлението на цар Теодор Светослав) било ознаменувано със значителното ѝ укрепване и териториално разширение. В 1308 г., след сполучлива война с Византия, българският цар успял да възвърне на България важните черноморски пристанища Месемврия и Созопол. Обаче генуезците съвсем не възнамерявали да уредят отношенията си с новия господар на част от земите по западното Черноморие. Известно е, че всички тези обстоятелства довели до голям търговско-политически конфликт между България и Генуа⁴, в който българският цар наложил волята си за сметка на загубването на авторитета на генуезката търговия. Впрочем, обратно на положението във Византия, Генуа не се радвала традиционно на подкрепа от страна на българските владетели. В българските земи морската сила е била Венеция, която особено по времето на Иван Александър намерила пълно предпочитание в търговските си операции. Естествено е да се очаква, че пренебрегнатата и нежелана от Византия Венеция е могла да очаква радушно предпочитание в България заради качеството си на неприятел на Византия.

Първите търговски контакти между Венеция и България водят началото си още от XI в. Венеция получила ключови позиции в понтийската търговия до 1261 г., след което съсредоточила цялото си внимание към България. Посещенията на венецианските търговци в българските земи се засилили след 70-те години на XIII в., но истинският размах на българо-венецианската търговия съвпаднал с царуването на Иван Александър. Черно море станало жизнено важен обект в левантийската търговия на Венеция, тъй като египетските и османските султани контролирали или по-точно отрязали пътищата на средиземноморската търговия през Северна Африка и Мала Азия. След 1330 г. Венеция насочила вниманието си към разширяването и засилването на своята колония Тана като пръв конкурент на генуезката Кафа.

Именно засиленият търговски обмен между България и Венеция наложил най-сетне да се потърсят пътища за официално уреждане на търговските отношения. Това съответно довело до регламентиране на дипломатическите отношения. От само себе си възниквали въпросите около имуществените права на чуждите граждани, гаранциите им за собственост и пр. Така през 1346/47 г. се появила и дарствената грамота на Иван Александър на венецианците.⁵

⁴ Подробности вж. у И в. С а к ъ з о в. Търговските отношения между България и генуезците в началото на XIV в. — ИИД, кн. VII—VIII, 1928, с. 38—40; Х р. К о л а р о в. Цит. съч., с. 144—146.

⁵ Срв. изданията и коментарите на документа у S. L j u b i ć. Listine o odnosajih izmedju južnogo slovenstva i Mletačke republike. — In: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. T. III. Zagrebiae, 1872, p. 246—247; И в. Д у й ч е в. Из старата българска книжина. II. С., 1943, с. 136—137 и 378.

Този писмен документ е бил обект на изследвания⁶ — предимно на миращите се там сведения за търговските отношения между двете страни. Действително в началото си грамотата съдържа специални пунктове за регламентиране на фискалните отношения: венецианците се задължавали при внос на свои стоки в българските земи „да плащат за търговия трите на стоте“ и само при условие, че стоките не се продадат, да се изнесат обратно без мито. Конкретно се определяли и берите, и пристанищните такси. След изпълнението на тези митнически задължения венецианците били свободни и защитени от българските власти да търгуват, „гдето им се нрави по суша или по море“. Тази част на грамотата се допълва от заявлението на българския владетел стриктно да спазва обещаните на венецианците привилегии. При това в началото на грамотата се натъкваме на традиционното за такива случаи обещание в звучение на тържествена клетва: „Моето царство дава тази повеля на моите приятели и братя франки венецианците и се заклева моето царство в Бога отца и в дева Мария и в светия истински Кръст и св. Петка Търновска и в моята душа, че всички венециански търговци могат да отиват и идват със своите кораби и стоки по цялото наше царство здрави и безпечни.“ В заключителната част на грамотата се среща с царската дума за санкции при нарушаване на обявените по-горе точки от закона за търговията с Венеция: „Който би дръзнал да се противопостави, ще бъде предател спрямо моето царство.“ Несъмнено отъждествяването на нарушаването на правилата на търговския обмен с държавната измяна, за която се е предвиждало най-суровото наказание — смъртното, показва голямото значение, което българският владетел отдавал на двустранната търговия на България с Венеция.

Но за нас е по-важно тълкуването на останалата текстова част от грамотата, в която недвусмислено срещахме доказателства за направена крачка от регламентирани търговски към дипломатически отношения в най-широкия и общ смисъл. Тяхната най-висока точка се съдържа в следната разпоредба на българския цар: „Също така да могат да купят и да построят църква и ложа, гдето им се нрави, в земите, без никой да им се противопостави по тази повеля.“ Не може да има съмнение, че подобна разпоредба има значението не на пожелание или уреждане на тенденция във възникването на евентуални бъдещи положения, а на строго определение на съществуваща вече реалност. Такава привилегия би била безпредметна, ако не се касаеше до разширяване правата на съществуващи вече в България колонии на венециански поданици. В грамотата се посочват и някои детайли от правата на тези граждани в смисъл, че те не са само приходящи търговски представители, а такива на фирми и колонии с уседналост и традиции в българските земи. „Също така не може да се запечатва или да се тури възбрана в къщата на някой венецианец, ако не се отиде първом на съд.“ Венецианските поданици в България се подчинявали не на българските, а на своите закони със съществуваща от българската страна гаранция за опазване живота и неприкосновеността, както на движимата, така и на недвижимата им собственост и определяне правото на пряко и законно нейно унаследяване: „Ако за нещастие се

⁶ И в. С а к ъ з о в. Стопанските връзки на България с чужбина през XIV в. — Год. Соф. унив. — Юрид. фак., т. XXX, С., 1934/35, с. 61 и сл.; И в. Д у й ч е в. Търговските връзки между Италия и България през средновековието. — Проф. съюзна мисъл, II, 1942, кн. 5—6, с. 20 и сл.

случи да погине някакъв кораб, да се спаси имането и лицата.“ „Също ако умре някой венецианец, ако не е бил първом на съд, никой да не може да се разпорежда с неговите блага освен самите венецианци.“

Несъмнено подобни пунктове в грамотата не могат да имат само значението на любезни, лишени от конкретно съдържание фрази. От една страна, тези привилегии доказват наличието на венециански поселници в българските земи, които имали своя „община“, закриляща тяхната чест и имот — стоки, домове, земи, църкви и пр., и от друга страна, тези привилегии звучат твърде модерно за времето си. В порядъка на доказателства в полза на тази мисъл изпъква и точката в грамотата за изключването на роднинската колективна отговорност на колонията за дългови и други задължения: „Не може да понася наказание нито синът за бащата, нито бащата за сина.“

За щастие известен е още един документ, излязъл от царската канцелария на Иван Александър — писмото му от 1352 г. до венецианския дожд Андрей Дандоло.⁷ Най-същественият момент в него е конкретното указание за доразвитието на дипломатическите отношения между България и Венеция в достигането им до крайната им точка — установяването на постоянно пратеничество на Сеньорията в България.

Най-напред писмото потвърждава още веднъж царската дума за пълна гаранция на предишните права на венецианските граждани в българските земи. Това се отнася и до закона за търговията, и до гаранциите за личността и собствеността. „Също ако вашите търговци биха искали да дойдат в моето царство със свои стоки, моето царство ви обещава и се кълне в славния Христа и дева Мария и св. Петка Търновска и в моята душа, че ще бъдат здрави и безпечни в имота и личностите, гдето и да искат да отидат и да пребивават. . .“ „Моето царство винаги се е отнасяло и се отнася с почит към вашата държава и вашата община и спрямо всяко друго лице, което идва в моето царство.“ Посочихме вече, че най-важното в това писмо е искането на Венеция да установи свое представителство (и вероятно и консул) в българската столица. На тази молба българският цар заради много и понятни причини е дал напълно положителен отговор: „Получихме едно писмо, изпратено чрез благородния мъж господин Марино Фалиеро⁸, което разбрахме и за което ви отговаряме, че винаги съм желал и желая да имам ваше пратеничество и го очаквам.“ Писмото на Иван Александър е най-официално и отговорно, то е адресирано „до великолепния и могъщ приятел и прескъп брат господин Андрей Дандоло, дожд на Венеция, заедно с неговия благороден съвет“.

Любезността и отзивчивостта и на венецианския, и на търновския двор е била продиктувана от политическия момент, който насочвал предишните дипломатически контакти на двете страни, основани на общото и неангажирано в политически аспект взаимно зачитане на търговските интереси, в естествен стремеж за оформяне на политическа коалиция. В същата 1352 г. генуезката флота превзела и разорила Созопол и за Венеция е било естествено да търси съюза на потърпевшия български цар.⁹

⁷ Срв. изданието на документа у S. L j u b i ć. Op. cit., p. 247—248; В превод на бълг. език и коментар у И в. Д у й ч е в. Из старата. . . с. 138—139 и 378—379.

⁸ Марино Фалиеро е дожд на Венеция през 1354—1355 г. — срв. И в. Д у й ч е в. Цит. съч., с. 379.

⁹ Подробности вж. у Х р. К о л а р о в. Цит. съч. с. 146—147.

Едновременно с това този инцидент има значението само на удобен случай в една политика, която има своите по-дълбоки корени. Напредъкът в дипломатическите отношения между България и Венеция, имащи зад себе си традиции по време и форми, вече изисквал установяване на официално пратеничество на Венеция в България. Затова и грамотата, и писмото на Иван Александър, и без това разделени по време на написването си само от няколко години, са документи, тясно свързани по проблеми помежду си, като писмото се явява пряко продължение на грамотата. Самият Иван Александър споменава в писмото, че той се ръководи в новите си обещания спрямо Венеция „според договорите и клетвата, която аз по-рано ви дадох“¹⁰.

Изнесеното по-горе съдържание на двата документа поставя пред изследвача и други важни въпроси: установени ли са официални представители на Венеция в българските земи и равнозначни ли са постановленията и за българската страна с права на представителство и община във Венеция? За съжаление до нас не са достигнали никакви сведения за дейността на посланика или посланиците на Венеция в България. Естествено е да се очаква, че предприемчивите венецианци са побързали да се възползват от представената им възможност да имат свой официален представител в българските земи. Може да се предполага и вероятното седалище на венецианския консул — град Варна — избран заради средищното му и доминиращо положение в черноморската търговия и заради документално непотвърдената, но очевидна венецианска колония в града. Книжата на колонията, както и тези на колонии в другите черноморски градове не са съхранени. Една аналогия със запазените книжа на някои от венецианските средиземноморски колонии ни дава правото да предполагаме, че в колонията във Варна венецианските граждани и търговци са имали свой консул, нотариус, книга за приходи и разходи и т. н.¹¹

През 1366 г. българските черноморски пристанища на юг от Стара планина били овладени от флотата на Амадей Савойски и предадени на Византийската империя. Венецианските търговци загубили привилегиите, които им дал българският цар Иван Александър. С настаняването на османските завоеватели в България нишките на венецианско-българските търговски и дипломатически отношения били окончателно прекъснати.

Паралелно с развитието на българо-венецианската дипломация в Търновското царство през XIV в., само че след един промеждутък от време от няколко десетилетия и в по-тесните мащаби на добруджанското княжество на Иванко, се развили подобни и дори на по-висок етап по съдържание и насоченост българо-генуезки дипломатически отношения.

Проследяването на историята на самостоятелното Добруджанско княжество все още изисква своите уточнявания.¹² С положителност е установено, че още през 1345 г. в североизточните български краища между дол-

¹⁰ Преписът на грамотата (създадена през 1346 или 1347 г.) е бил изпратен през годината на написването на писмото — 1352. Но не само това, но преди всички тематичното единство на двата документа кара изследвачите да ги отнасят към едни и същи събития. Вж. Т. Флорински. Южные славяне и Византия в второй четверти XIV века. II. СПб., 1882, с. 226 и сл.; срв. и Ив. Дуйчев. Цит. съч., с. 378—379.

¹¹ Ив. Сакъзов. Стопанските връзки на . . . , с. 61—63.

¹² Срв. най-новото изследване на В. Гюзелев. Chronicon Mesembriae (Бележки върху историята на Българското Черноморие в периода 1366—1448 г.). — Год. Соф. унив., Истор. фак., т. LXVI, 1972—73, кн. 3, с. 147—163.

ното течение на Дунав и Черно море се установил като самостоятелен владетел боляринът от кумански произход Балик. Той взел участие на страната на привържениците на византийската императрица Ана Савойска в династичната ѝ разпра с Йоан Кантакузин. Към 1357 г. по време на наследилния го негов брат Добротица княжеството се разпростряло далеч на юг до склоновете на Стара планина, като в пределите му били включени и черноморските пристанища Емона и Козяк (дн. Обзор).¹³ Иванко, синът на Добротица, трети и последен владетел на княжеството, водел политика, която не се покривала с интересите на Търновска България. Доказателство за това е подчинението на църквата му вече не на Търновската, а на Цариградската патриаршия. Недружелюбните отношения между българския цар Иван Шишман и добруджанския деспот Иванко ни обясняват инициативата на Генуа да побърза да регулира отношенията си с Иванко, още повече, че към 1387 г. важното морско пристанище Варна влизало в пределите на Добруджанското княжество. Не можем да отречем качествата на предприемчивите генуезци да използват всяка ситуация, която им давала аванс пред традиционните им съперници — венецианците. Така през 1387 г. се появил един документ, който за щастие се е запазил до наши дни, като в началото на XIX в. съдържанието му, извлечено от генуезките тайни архиви, става известно на науката. По такъв начин влезлият вече от почти две столетия в научно обръщение „Договор на добруджанския княз Иванко с генуезците от 1387 г.“ става предмет на изследвания, в които се разглеждат редица важни въпроси около установяването на събитията и фактите и идентифицирането на споменатите в него личности. В центъра на вниманието при тълкуването на този документ, което е в сила и за представителите на нашата историография,¹⁴ си остават онези пасажии от него, които се отнасят към търговските му клаузи. Това предпочитание довежда дори до определянето на документа като „търговски договор между Иванко и Генуезката република“.¹⁵ Но наред с тези търговски клаузи в договора са налице и такива, които уреждат мирните съюзнически отношения между двете страни, както и регламента на дипломатическите отношения: правата на общините, представителствата и консултите — при това последните преобладават в дългия текст на подредените 17 точки на договора. И без да претендираме да назовем договора непременно „дипломатически“, нашето желание е да обърнем внимание върху съдържанието именно на тези оставяни някак си на втори план клаузи от този ценен писмен паметник.

Договорът е бил сключен на 27 май 1387 г. в генуезката община на Константинополския квартал Пера в присъствието на осемте членове на Съвета на старейшините. „Извършено в Пера, в двореца на живеене на господина подеста, в горната зала на казания дворец, в годината от рождението на Господа 1387-а, индикт девети според броенето на Генуа, ден двадесет и седми на май. . .“ „Горното извлечение от тома или книгата на договорите на общината на Пера, която книга се намира при господина подеста на Пера, но от достоверния държавен акт, написан от ръката на Хектор де Абенарис, нотариус, изложен и обнародван в казаната книга.“ Но фактически този договор не е бил дело само на „Йоан де Мещано, по-

¹³ История на България. I. С., 1961, с. 228.

¹⁴ Срв. И в. Д у й ч е в. Цит. съч., с. 394—395.

¹⁵ Христоматия по история на България. Ч. I. С., 1964, с. 347.

деста на Пера и на генуезците в Ромейската империя“. За изработването и подписването на договора в Пера пристигнали „Джентиле де Грималди и Джаноне де Воско, пратеници и довереници на господин Антониото Адурно, дожд по божия милост на генуезците и защитник на народа, и на съвета на старейшините на града Генуа, както и на службата на осемте граждани, поставени да уреждат и разглеждат делата в земите на Изток“. Следователно Генуа отдавала голямо значение на този договор, тя се ангажирала най-официално и използвала посредничеството на общината си в Пера. Правата на двамата ѝ пратеници в Пера Джентиле и Джаноне били облечени с нарочен документ с най-широки пълномощия: „Явствува от държавния документ с пълно, широко и достатъчно пълномощие, писан от ръката на Петро де Баргалио, нотариус и канцелариус на генуезката община, на 22 март 1387 г.,¹⁶ в името и от страна на генуезката община и на всички генуезци, обитаващи в която и да е част на света“.

Българската страна не отстъпвала на генуезката по представителство и в ангажиментите. Интересите ѝ били застъпвани от пристигналите в Пера „видни и мъдри мъже, господа Коста и Йолпани, посланици, пратеници и нарочни довереници за долеуказаното, изпратени от велепния и мощен господин Иванко, син на приснопаметния велепен господин Добротица с пълно и достатъчно пълномощие, както явствува от откритото писмо, подписано със собственоръчния подпис на споменатия господин Иванко, със съдържание: „Иванко, деспот по божия милост“, писано на 13-ия ден на настоящия месец май. . .“

Мирният договор бил скрепен с клетвите и подписите на двете страни: „Казаните страни, от казаните имена, помежду си и взаимно, едната страна на другата и втората на първата, с тържествени обещания, дадени от едната и другата страна, си обещаха гореказаните неща всички и поотделно и за обезпечение се закляха над Светото божие евангелие, сиреч казаните господин подеста, посланиците и съветът, по латински обичай, като се докоснаха до Светото писание, и казаните господа Коста и Йолпани, гореказаните посланици и пратеници, по гръцки обичай. . .“ За да влезе в сила договорът, оставало изпълнението само на една формалност — ратификацията му от деспот Иванко: „Също така споменатите по-горе пратеници обещаха, че сам велепният господин Иванко през идния месец, от деня, когато му бъде възвестено за казания мир чрез държавен акт, ще скрепи, одобри и утвърди с клетви и всякакви други поръчителства казания мир и всички неща отделно и общо, които се съдържат в него, който той обещава вечно да съблюдава.“

На първо място изпъква уговорката на двете страни за „сключването на добър и истински вечно траен мир“. Не може обаче да се установят точните предписания, както и давността на мирния договор. Отбелязано е, че той е рожба на взаимно съгласие, изключващо каквато и да е ултимативност или действия, свързани „с измама, заплаха, действие, условие без причина и всякакво друго право“. Едновременно с това този мир изключвал всякакви остатъци от предишни недоразумения между двете страни: „Казаните страни, от казаните имена, са си опростили помежду си и взаимно, едната страна на другата и втората на първата, всички обиди,

¹⁶ Фактът, че пълномощното писмо е издадено с такава ранна дата, ни дава основание да смятаме, че са били налице предварителни и продължителни сондажи от двете страни.

докачения, насилия, грабежи, убийства и каквото и да било, нанесени досега, до настоящия ден и час от едната от казаните страни на другата по какъвто и да било начин и както и да е.“ При уреждането на тези общи положения на мирния договор е интересно наличието на следната специална клауза (четвърта точка от договора): „Запрещава се също на каквито и да са генуезки кораби или на такива, които биха били изпратени от Генуа, да нанасят някакви вреди на казания господин Иванко и на неговите люде, земи или области.“ Дали в този случай Генуа, притежаваща несравнимо по-голяма флота, е направила съответната отстъпка на деспот Иванко или текстът се отнася за стари действия на генуезката флота срещу добруджанските черноморски пристанища? Точен отговор засега наистина не може да бъде даден, но в никакъв случай не можем да приемем, че горният текст случайно се е озовал в договора.

В грамотата са отделени достатъчно място и параграфи и за търговския обмен между двете страни. Наред с общата класификация досегашните изследвачи с право са обърнали внимание върху някои основни положения в тях. Напълно правилно М. Андреев и Вл. Кутиков¹⁷ отбелязват и факта, че феодалната класа не си е поставяла задачата за борба с османските завоеватели, а се е стремяла да подsigури материалното си благополучие. За това говорят онези точки от договора, в които се заобикалял законът за митата и се разрешавало на генуезците да внасят предметите на лукса и разкоша: „Казаният господин Иванко ще пази и отбранява всички общо и поотделно вещи и стоки, на които и да било от гореказаните генуезци, нито ще изисква или взима и събира, нито ще позволява да се изисква, взима или събира от казаните наши генуезци за техните вещи и стоки, които се внасят, превозват или препращат там, и то както по море, така и по суша, повече от две на сто от цената и оценката на казаните вещи, сиреч едно на сто за внос и толкова за износ. Не трябва обаче в тези неща да се разбират кораби, злато, сребро, истински бисери или други скъпоценности, а, напротив, с тези кораби, златото, среброто, бисерите и скъпоценностите, както и тези, които там се внасят и пренасят, така и онези, които се изкарват и изнасят, самите наши генуезци да бъдат смятани свободни, освободени от мита и налози. . .“ Подобно отстъпление от държавните интереси констатираме и при разрешаването на генуезците (с изключение само при глад) да се запасяват с неограничено количество вещи и припаси и съответно да изнасят стоки и храни извън пределите на княжеството без ограничения: „Щото гореказаният и велепен господин Иванко в своите земи, които притежава или ще притежава, никак да не запрещава самите генуезци винаги и когато и да е да могат и да имат възможност да изнасят от казаните негови области и владение по своя собствена воля всякакви вещи, стоки и всякакви припаси, които сами генуезците са купили или са придобили по какъвто и да е начин, така и по такъв начин, щото да не може да прави никакво запрещение на казаните генуезци, но да им позволява да купуват в неговата област, каквито вещи и каквито припаси пожелаят, освен по време на глад. . .“

Логично е да се приеме, че такава голяма по обем и разновидност търговска дейност е могла да бъде осъществена само при гарантирани и утвърдени дипломатически отношения. Ясно е защо за тяхното провеж-

¹⁷ М. Андреев, Вл. Кутиков. Договорът на добруджанския владетел Иванко с генуезците от 1387 г. — Год. Соф. унив., Юрид. фак., т. 51, 1960, с. 25.

дане е отделено толкова място и внимание в договора. За нас те са твърде интересни не само като връх в българо-генуезките отношения, но и като най-добрата засега илюстрация за модерно уреждане на външнополитическите отношения на България с околните страни и народи през Средновековието. Защото ако в тълкуваните по-горе два документа за българо-венецианската дипломация при Иван Александър ние предполагаме само вероятността за изпращането на венециански консул, то в договора на Иванко с генуезците от 1387 г. се определят с точност правата на генуезкия консул в добруджанското княжество. „В същите пък земи да приемат генуезки консул, който да отдава и указва право и справедливост на всички генуезци. . .“ Наистина е направена значителна крачка напред в международното право при определянето прерогативите на генуезкия консул, гарантиращи му самочувствие и самостоятелност. На първо място той е имал правото да определя своите поданици: „Под генуезци пък трябва да се разбират всички онези, които генуезкият консул обяви, каже и назове, че са генуезци, или се смятат за такива. . . А да се смятат за генуезци и за люде от тяхното семейство всички общо и поотделно, които бъдат обявени от генуезкия консул, че са генуезци.“

Освен това консулт е трябвало да ръководи и следи за запазване самостоятелността на създадения собствен съд на генуезката община в българските земи: „Генуезки консул, който да отдава и оказва право и справедливост на всички генуезци относно и върху всички дела и разпри, които ще възникнат или ще се породят между самите генуезци, или между казаните генуезци и поданиците на речения господин Иванко, по граждански и углавен ред, но така, щото ищецът трябва да търси съда на обвиняемия. На този консул, който следва да бъде избран, изпратен и да пребивава в казаните земи, трябва да се оказва помощ, съвет, подкрепа и покровителство за изпълнението на неговата служба и да управлява и ръководи всички генуезци, които посещават неговата област, а нему и на другите генуезци да се отдава и оказва пълно правосъдие за всичко друго, което спада към неговия съд и правораздаване, в граждански и углавни дела. . . Освен това обещаха, че колчем трябва да се представят някои гърци, българи или лица от каквото и да е друго положение за свидетели против някои генуезци, ще ги накарат да се закълнат с необходимите и потребни обреди, преди да бъде допуснато тяхното свидетелстване в някой съд. . . Нито пък някой невинен да понесе наказание за някого друго, който е извършил престъпление или провинение, а напротив, наказанието да сполети виновниците. Нито пък също от „киселото грозде, което бащите изядоха, да изтръпват зъбите на синовете“ (Езекиил, XVIII, 2 — б. м.), или обратно, сиреч нито синът да бъде наказан за престъпление на бащата, нито пък обратно. Против тези злосторници и престъпници генуезци генуезкият консул, който се намери на мястото на извършеното престъпление, да разузнае, да издири и да отсъди, както намери за добре, според справедливостта.“

При търсене причините за допуснатата подобна широка правоспособност на генуезкия консул и на самите генуезци. М. Андреев отделя на преден план консумативните изисквания на българските феодали от стоките за въоръжение, разкошен живот и др., които „не са могли да бъдат задоволени изцяло от местното производство“¹⁸. Подобна благосклонност спрямо

¹⁸ М. Андреев, Д. Ангелов. История на българската феодална държава и право. С., 1972, с. 206—207.

чужденците, вече организирани в община, ръководена от консул, е също така една илюстрация в полза на тезата за издигане на международните отношения и дипломация на най-високо стъпало, в който процес са включени и българските земи.

Напълно сме съгласни с принципното определение на същия автор, че правоспособността на чужденците в средновековна България не се е разбирала от само себе си, а непременно „и по начало е почивала на международните договори, сключени между българския владетел и съответната чужда държава, или пък на специални едностранни грамоти на българските владетели. Тъкмо защото е била определяна по този начин, правоспособността на чужденците в средновековна България не е била еднаква.“¹⁹ Договорът на Иванко с генуезците от 1387 г. е пълно потвърждение в това отношение и е доказателство, оправдаващо начинанията на Генуа да получи максимално възможното в областта на облигационното, договорното и наследственото право, в гаранциите за запазване личността и собствеността на своите поданици в българските земи. Поставяйки ударението върху създаването на дипломатическо представителство, в договора намираме параграфи, които са свързани с горните отношения и засягат както генуезката колония изобщо, така и отделните личности в частност.

Ето съдържанието на параграфа в договора, отнасящ се за правото на генуезките общини да придобиват недвижима собственост: „Освен това те се обвързват и се задължават да дадат, предадат и доставят на казания консул или на консулите, който подлежи да бъде избран и изпратен, както се каза по-горе, удобно, подходно и необходимо землище, на което да може да построи влагалища и църква, гдето казаните генуезци, които пребивават и посещават неговите земи, ще могат да обитават, пребивават и живеят, нито да ги отегчават и безпокоят. . .“ Наред с това навсякъде в договора се натъкваме на пълните гаранции за движимата собственост на генуезците, за нейното съхраняване и наследяване. Този принцип дори се разпростира и върху частен случай, в който деспот Иванко се задължава да коригира свои минали собствени действия, които преди наличието на самия договор са нарушили неговите принципи в това отношение: „Също така споменатите, както по-горе, посланици и пратеници обещаха, че казаният господин Иванко в продължение на два месеца, след като му бъде известно за споменатия мир, свободно ще върне на наследниците на покойния Лодизий де Гоасто или на нещо в законите лице за неговите наследници или лице, изпратено от общината, ония вещи и имоти на казания покойен Лодизий, които вещи и имоти са попаднали у самия господин Иванко или неговите поданици по време на смъртта на споменатия покойник Лодизий.“

Не можем да не признаем респекта от модерните договорни отношения и в онази точка от договора, която утвърждава правото и на двете страни за даване на политическо убежище: „Също така, ако се случи някой да донесе вещи или стоки на някои генуезци и с тях се приюти в земите или областите на казания господин Иванко, то след като първо бъдат възвърнати стоките и лицата, такива люде могат да бъдат приютени и закриляни в неговата област, що се отнася до личности и стоки. По същия начин да се постъпва и спрямо онези, които избягат от владе-

¹⁹ М. Андреев, Д. Ангелов. История на българската феодална . . . , с. 205.

нията на споменатия господин Иванко и се приютят в земите на общината.“

В същия аспект се явяват и онези точки от договора, в които се определят санкциите при нарушаване на мира или приетите постановления: „да го съблюдават, изпълняват и спазват определено, доброволно и твърдо и в нищо да не противодействуват и да се противопоставят на каквото и да било основание или причина, която може да се каже или измисли, по право или на дело, под глоба и в глоба сто хиляди златни перпери по курса на Пера. Подлежи на тази глоба онази страна, която не спазва (мира) в полза на онази, която спазва всякога, колчем бъде извършено нарушение или неспазване, както се каза, в щета на страната, която спазва. Тази глоба може да се наложи и изисква на дело от страната, която спазва, спрямо страната, която е извършила нарушение, винаги колчем бъде извършено противодействие, или както по-горе, неспазване, чрез възвръщане на всички и отделни щети и разноски, които са били извършени заради това. Заплатена или не тази глоба, гореказаните неща всички и поотделно все пак да траят точно, твърдо и вечно.“ Помислено било и върху гаранциите за покриване стойността на тази глоба: „И за съблюдение и спазване на тези неща, общо и поотделно, казаните господа подеста, пратеници и съветът се задължиха и заложиха пред казаните пратеници имотите, всички и поотделно, на казаната община на Генуа и на града Пера, които по друго постановление не се запрява да бъдат заложени, а казаните пратеници — имотите, всички и поотделно, на казания господин Иванко, настоящи и бъдещи, движими и недвижими, които той сега има или притежава, или в бъдеще ще има или ще притежава.“

Порядъкът при уреждане на отношенията между двете страни в случай на нарушаване на мира и започване на война между тях наистина прави чест на българската дипломация през XIV в.: „И ако се случи самият господин Иванко да пожелае да наруши споменатия мир, или пък генуезката община стигне до война с него, то тогава и в такъв случай сам господин Иванко се задължава да запази и отбранява самите генуезци и техните имоти, като им даде и отстъпи кораби, на които те могат в подходящо и достатъчно време да се оттеглят от неговата област, да изнесат оттам в продължение на един месец вещите и леките стоки, а солта и корабите в продължение на шест месеца, така и по такъв начин, щото да могат да излязат от неговата област свободно относно личности и вещи. И обратно да се постъпи с неговите люде и подвластници, които пребивават в земите на общината.“

И накрая нека да се опитаме да дадем отговор на един основен въпрос: може ли да считаме съдържанието на този документ като гаранция при определянето на княжеството на Иванко като равностоен партньор на Генуа в регламентирането на тези на такава висока степен изявени дипломатически отношения, или всичко в тази насока се отнася единствено до желанието и дела на Генуа. Нееднократно в документа срещаме изброяване на правата и задълженията на едната, а след това с подобен словоред и съдържание на текста и на другата страна. Ето един типичен за това пример: българските пратеници обещават от името на своя господар „да почитат, държат, приемат и да се отнасят благосклонно с всички общо и поотделно генуезци във всички земи и области, които им са подчинени

и ще им бъдат подчинени, и вярно да ги бранят и пазят по суша и по море, здрави и корабокрушеници, относно имота им, и да не позволяват да им се пречи или да бъдат отегчавани, нито да ги увреждат или да правят и позволяват да бъдат увреждани, а напротив. . .“ и т. н. От своя пък страна „споменатият господин подеста и казаните пратеници именно от името и от страна на казаната община и казаните генуезци обещаха на речените господа Коста и Йолпани споменатите пратеници от деня на сключването на настоящия мир занапред да се отнасят, да се държат и да се обхождат благосклонно спрямо речения господин Иванко и неговите поданици и каквито и да било други негови поданици, в които и да било земи на генуезката община, самите негови поданици и люде вярно да бранят и пазят относно техните вещи и стоки, да правят, отдават и оказват право и справедливост на същите люде и поданици на споменатия господин Иванко“ и т. н. Несъмнено тези примери са категорично доказателство, че пред нас се намира един двустранен договор, а не дарствена грамота, т. е. всички изводи за търговията и дипломатията в края на XIV в. за Генуа са в сила и за търговията и дипломатията и на българските земи, подвластни на деспот Иванко. И тук именно трябва най-много да съжаляваме, че не разполагаме засега с други писмени източници, които да потвърдят и доразкрият формите и достиженията на българските дипломатически отношения, чиято тенденция за модерно развитие била прекратена от последвалото само след няколко години османско завладяване на българските земи.

Посочените по-горе документи действително разкриват една интересна картина за насоките на дипломатическите отношения на България с Венеция и Генуа,²⁰ които градове през XIV в. са могли да се похвалят не само с авторитета си на напреднали в Европа търговски центрове. Несъмнено България е била един равностоен партньор във външнополитическите отношения на тези градове. Този единствено правилен извод чака пълното си потвърждение с надеждата за откриване на нови исторически извори, които да допълнят картината на средновековната българска дипломатия. Може само да съжаляваме, че османското завладяване нанесе не само удар на цялостния политически и културен живот на нашия народ, не само задържа за столетия икономическото му развитие, но и пресече нишките на една създадена вече през XIV в. външнополитическа дипломатия, която надхвърля по мащаби, значение и насоки своето историческо време.

²⁰ Насоките в дипломатическите отношения се потвърждават и от тези на България с Дубровник от предходното столетие. Подробности за техния развой вж. у Хр. Коларов. Цит. съч., с. 151—158.